

*Yeni Medyada Eleştirel Mizah Üzerine Netnografik Bir İnceleme: Bobiler.Örg**

Gülşah Başlar**

Öz

Yeni medya özellikle kullanıcıların içerik üretimine olanak sağlayan web 2.0'nin geliştirilmesi ve içerik üretimini kolaylaştıran araç ve uygulamaların yaygınlaşması ile birlikte kullanıcıların ifade ve yaratıcılıklarının merkezi haline gelmiştir. Bu bağlamda iletişim alanında önemli bir değişim yaşanmış, katılımcı bir kültür gelişmeye başlamıştır. Böylece internetin demokrasiyi güçlendirme potansiyeli ön plana çıkmıştır. Yeni medya üzerine yapılan bu tartışmalarda kullanıcıların internetin bu potansiyelini nasıl değerlendirdiği önem kazanan konulardan biri haline gelmiştir.

Yeni medyada kullanıcıların mizahi ve görsel bir dil üzerinden gündemle ilgili yorum ve eleştirilerini oluşturdukları görülmektedir. İnternet kullanıcıları yaratıcı içerik üretimleri üzerinden dile getirdikleri bu eleştirilerde mizah, eğlence, alay, yaratıcılık gibi unsurları yoğun olarak kullanmaktadır. Bu kapsamda kullanıcı üretimi içeriğe dayanan *bobiler.org* internet sitesi bu tür eleştirel mizah örneği fotomanipülasyonların üretildiği bir ortam olarak dikkat çekmektedir.

Çalışmanın temel sorusunu içerik üreten kullanıcıların yeni medyada eleştirel mizahı neden ve nasıl kullandıkları oluşturmaktadır. Bu doğrultuda kullanıcı üretimi eleştirel mizah örneklerinin üretildiği bir mecra olarak Bobiler araştırmanın örnekleme olarak seçilmiştir. Kullanıcıların yeni medyadaki eleştirel mizah üretim pratiklerinin anlaşılması amacıyla Bobiler.org üzerine netnografik bir inceleme gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: kullanıcı üretimi içerik, katılımcı kültür, mizah, eleştiri, *Bobiler*

* Geliş Tarihi: 17/10/2017 • Kabul Tarihi: 25/12/2017

** Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü.
gulsahbaslar@marmara.edu.tr

*A Netnographic Study on Critical Humor in New Media: Bobiler.Örg**

Gülşah Başlar**

Abstract

New media has become the hub of internet users' creativity and expression, especially as web 2.0 enabling user generated content has been developed and; tools and applications easing content generation has become widespread. Within this context, there has been a crucial change in the field of communication and a participatory culture has occurred. Hence, internet's potential of strengthening democracy has come into prominence. The matter of how internet users utilize this potential is one of the most important subjects within the discussions over new media.

It is observed that, in new media users constitute their comments and criticism about the agenda over a humorous and visual language. Factors like humor, fun, ridicule, creativity are intensely combined within the users' criticism expressed through the creative content generation. Within this scope the internet site *bobiler.org* based on user generated content, attracts attention as being a medium where critical humor examples like photomanipulations are generated.

The basic question of this study is how and why users utilize critical humor in content generation in new media. Accordingly, Bobiler, one of the internet sites where examples of critical humor are generated, has been chosen as the case of this research. With the intent of understanding internet users' practices of critical humor production, a netnographic study is conducted.

Keywords: user generated content, participatory culture, humor, criticism, *Bobiler*

* Received: 17/10/2017 • Accepted: 25/12/2017

** Marmara University, Faculty of Communication, Department of Radio Television and Cinema
gulsahbaslar@marmara.edu.tr

Yeni Medyada Eleştirel Mizah Üzerine Netnografik Bir İnceleme: Bobiler.Örg

Kullanıcının içerik üretimine olanak sağlayan web 2.0'ye geçilmesiyle birlikte internet, bilgi sunan bir sistemden kullanıcıların iletişimini güçlendirmeye ve topluluk oluşturmalarını kolaylaştırmaya yönelik bir sisteme dönüşmeye başlamıştır (Fuchs, 2008: 3). Böylece topluluk oluşturma, iletişim, kullanıcı üretimi içerik, enformasyonun ortak üretimi ve paylaşımı gibi olgular ağda baskın hale gelmiştir (Fuchs, 2011: 269). Günümüzde internet kullanıcılarının yaratıcılıklarını ortaya koyabildiği, kendilerini içerik üretimi üzerinden ifade edebildiği; yeni medya şirketlerinin ise kullanıcıların bu pratikleri üzerinden kâr sağladığı ve sosyal medyanın kullanıcıların internet kullanma ve içerik üretme pratiklerine bağlı olarak işlediği bir süreç yaşanmaktadır.

İnternetin yaygınlaşması ile birlikte mesajların çoktan çokta (*many to many*), gerçek zamanlı ya da seçilen bir zamanda iletilebildiği, etkileşimli bir iletişim şekli ortaya çıkmıştır. Kitleleşmiş öz iletişim olarak adlandırılan bu iletişim şekli küresel izleyiciye ulaşma potansiyeli barındırdığından kitleleşmiş; mesajın bireysel olarak üretilmesi, konunun

ya da mesajın ve potansiyel alıcıların bireysel olarak belirlenebilmesi açısından da bir tür “kendi kendine” iletişimdir (Castells, 2009: 54-55). İletişimin yapısındaki bu değişim internet kullanıcılarına kendini ifade etme anlamında önemli bir alan açmaktadır.

Kullanıcının içerik üretimiyle birlikte bireyler internetteki kültürel üretime yaratıcılıklarıyla çok daha etkili bir şekilde dâhil olmaya başlamıştır. Jenkins (2001: 93) dijitalleşmeyle birlikte ortaya çıkan medya yakınsamasının ve içerik üretimine yardımcı araçların kolaylaşmasının yeni katılımcı bir halk (folk) kültürünü tetiklediğini öne sürer. Modern kitle medyasının ortaya çıkışı halk kültürüne ara verse de, kullanıcının içerik üretimi ile birlikte günümüzde sıradan insanlar kültürel üretime yeniden aktif olarak katılabilmeye başlamıştır (Jenkins, 2006: 132).

Kullanıcı üretimi içeriklerin kökeni, 1970'lerdeki *hiphop* kültüründe müzisyenlerin farklı kayıtları *remix*leyerek yeni parçalar oluşturmaya dayanır. Bu dönemde kullanıcıyı güçlendiren bir kültür anlayışı doğmuştur. Web 2.0 ile birlikte gelen süreçte ise popüler kül-

tür bir oyun alanına dönüşmüş; dinleyiciler ve izleyiciler katılımcılara ve tasarımcılara evrilmiştir (Ryan, 2010: 160). İnternet bu üretimlerin dağıtımını kolaylaştırarak görünürlüğünü arttırmış ve amatör kültürel üretimlerin kamusallaşmasını sağlamıştır (Jenkins, 2006: 131-132). Bu süreçte üretici ile tüketici arasındaki sınırlar bulanıklaşmış, “kullanıcı üretimi içeriğe” dayanan sosyal medya örnekleri yaygınlaşmıştır. İnternet kullanıcısının aktif rolünü açıklamak üzere üreten-tüketici (*prosumer*), üreten-kullanıcı (*producer*), eş-yaratıcı (*co-creator*) gibi kavramlar kullanılmaya başlanmıştır (van Dijck, 2009: 41-42).

İnternetin tasarımının temelini oluşturan merkezlesizleşmeye dayalı özellikleri ağın kontrolünü, iletişimin düzenlenmesini ve denetimini zorlaştırır (Hardt ve Negri, 2003: 311). İnternetin merkezkaç bir güç olması, kullanıcı odaklı ve açık olması gibi belirleyici özellikleri bireye küresel piyasalarla rekabet edebilme, iktidara meydan okuma, yeni medya türleri talep edebilme ya da üretme, toplumsal ya da siyasal düzeni etkileyebilme gücü verir (Ryan, 2010: 7-18). Bu özellikler enformasyonun ağlar boyunca yayılmasını kolaylaştırır, böylece de internetin kamusal alanı ve demokrasiyi güçlendireceği yönünde olumlu yaklaşımların dayanağını oluşturur. Castells içeriğin kontrol ve denetiminin zorluğunun altını çizer: “Kitlesel öz iletişim ister bireysel ister kolektif olsun, toplumsal aktörün toplumsal kurumlar karşısındaki özerkliğinin inşasına yönelik

teknolojik platformu sağlar” (2012: 21). Buna göre içerik üreten birey belli bir düzeye kadar kendini ifade etme anlamında bir özerklik kazanabilir. Bu noktada bu özerkliğin sınırları ve bireylerin eleştirel içerik üretmeyi tercih edip etmediği önem kazanır.

İnternetteki amatör kültürel üretimler incelendiğinde bireylerin kendi yaratıcılıklarını kullanarak fikir, ifade ve eleştirilerini de dile getirebildiği görülmektedir. Özellikle web 2.0'nin çoktan çokla iletişimi güçlendirerek katılımcı bir demokrasiyi inşa etme anlamında demokratikleştirici ve kamusal alanı güçlendirici önemli bir potansiyeli bulunmaktadır. Ancak bu potansiyelin gerçekleşmesi kurumsal değişimlere, insanların zihniyetine, teknolojinin toplumsal olarak yerleşikliğine bağlıdır. Bunun sebebi web 2.0'nin demokrasiyi güçlendirmek için kullanılabileceği gibi fundamentalizmi, aşırı sağ eğilimleri, terörizmi geliştirmek amaçlı da kullanılmasına açık olmasıdır. İnternetin gelişimine bakıldığında web 2.0 ve web 3.0'ün yurttaş gazeteciliği, dijital aktivizm ve katılımcı demokrasi konusunda daha dinamik olduğu görülmektedir. Ancak bu teknolojiler otomatik uygulamalar değildir. Bu noktada insanların teknolojiyi nasıl kullandığı ve toplumun yapısı etkili olmaktadır (Fuchs, 2008: 133-136).

İnternet özellikle kullanıcının içerik üretimine dayanan platformların yaygınlaşmasıyla birlikte katılımın arttığı, demokrasinin güçlendiği bir ortam sunma potansiyelini

taşısı da, kapitalizmin, ekonomi politik ilişkilerin, yeni medya şirketlerinin etkisinden bağımsız değildir. Bunun yanı sıra bireylerin internetin bu potansiyelini nasıl değerlendirdiği önemlidir. Bu doğrultuda internet kullanıcılarının yaratıcı içerik üretimleri üzerinden dile getirdikleri eleştirilerde mizah, eğlence, alay gibi unsurları yoğun olarak kullandıkları görülmektedir.

Çalışmanın temel sorusunu içerik üreten kullanıcıların yeni medyada mizahi eleştiriye neden ve nasıl kullandıkları oluşturmaktadır. Bu kapsamda kullanıcıların yaratıcı içerik üretimine dayanan ve eleştirel mizah örneklerinin gözlemlendiği *bobiler.org* (www.bobiler.org)¹ sitesi örneklem olarak seçilerek netnografik bir inceleme gerçekleştirilmiş, yaratıcı içerik üreten kullanıcıların mizahi eleştiri üretim pratikleri anlaşılmaya çalışılmıştır.

Yeni Medyada Mizahi Eleştiri

Gerçeğin gülünç, alışılmamış özelliklerini vurgulayan bir düşünme biçimi olan mizah olayların, durumların, kişilerin çelişkili yönlerini ortaya çıkararak insanları düşündürme, güldürme ve eğlendirme sanatına verilen ad olarak tanımlanabilir (Güler ve Güler, 2010: 173). Mizah kültürün, yaşanan toplumsal olayların, toplumsal yapının farklı görme ve algılama biçimleriyle sunulmasını sağlar, kabloları kırar, yüzleşilmekten kaçını-

lan gerçekleri açığa çıkarır (Öğüt Eker, 2014: 78).

Yönetilen açısından mizah iktidara karşı bastırılan duyguların açığa çıktığı örtük bir mücadelenin sembolüdür. Ancak gücün ele geçirilip yöneten konumuna gelmesi ile mizah bastırılmak istenen bir eylem, sisteme karşı duruş, karşı bir güç olarak algılanır (Öğüt Eker, 2014: 7). Nesin mizahı halk yararına kullanılabilir bir yıkıcılık olarak görür (1973: 49). Mizah en az saldırgan eleştiri biçimidir, bu açıdan bir savunma aracı olarak da görülebilir. Gündelik yaşam içinde fazla ciddiye alınan konuları ciddiye almamanın bir yolunu oluşturur (Fenoglio ve Georgeon, 2007: 8). Lefebvre de daha çok savunmaya dayalı olan alaycılığı zayıf olanın yetki sahibi olanlara karşı meydan okuması, yenilgiyi geciktirmeye çalışan bir başkaldırı olarak görür (2001: 134-135).

Bu özellikleriyle mizah her dönemde halkın önemli bir eleştiri aracı olmuştur. Bunun en belirgin örnekleri ortaçağ karnavallarında görülmektedir. Bu dönemde halk mizahının özgür bırakılması eğlencenin hâkim olduğu karnavallarda kilise gibi iktidar simgelerinin ve hiyerarşik ilişkilerin tersyüz edilmesini, yasakların ortadan kalkarak insanlarda bastırılan isteklerin boşalmını sağlamıştır (Bakhtin, 2001: 92-96). Bu açıdan ortaçağ karnavalları iktidarın baskıladığı halka tanıdığı meşrulaştırılmış özgürlük alanlarını oluştursa da, gülme iktidar korkusunu aşmayı kolaylaştırmıştır. Bu nedenle, Bakhtin karnavallar

¹ Mizahi bir gönderme olması açısından internet sitesi adresindeki “org” ifadesi, site tarafından “örg” olarak kullanılmaktadır.

sayesinde gülmenin sonraki dönemlerde de bir özgürlük aracı olarak varlığını sürdürdüğünü belirtir (2001: 109-114). Böylece ortaçağda bir emniyet sübabı işlevi görmesi için izin verilen gülme iktidar ilişkilerinin tersyüz edildiği bir özgürleşme ve eleştiri aracı olarak ileriki dönemlere aktarılmıştır.

İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte karnavalesk özelliklere sahip, mizaha dayalı pek çok internet sitesi de ortaya çıkmıştır. Özellikle kullanıcının içerik üretimini sağlayan web 2.0 teknolojisi sonrasında amatör mizah üretiminin arttığı görülmektedir. Bunun yanı sıra dijitalleşmeyle dijital mizah başlığı altında değerlendirilebilecek fotomanipülasyon, illüstrasyon, hareketli görüntü ya da videoya dayalı yeni mizah formları da oluşmuştur. İnternetteki mizahın özelliklerini ve türlerini inceleyen Shifman mizah içerikli internet sitelerini mizahın üretilerek yayıldığı mizah merkezleri (*humor hub*) olarak görmekte ve bunları dinamik, görsel ve sözlü mizahın üretildiği depolara benzetmektedir (2007: 188). Çalışmanın örnekleme olan *bobiler.org* de Shifman'ın tanımladığı örneklerin üretildiği mizah merkezlerinden biri olarak görülebilir. Amatörlerin kültürel üretim pratiklerini yansıtan *bobier.org*'deki kullanıcı üretimi içerikler incelendiğinde popüler kültür öğelerinin yoğun olarak kullanıldığı ve mizahi anlatımın baskın olduğu örnekler görülmektedir. İnternette üretilen mizahta popüler kültür öğelerinin kullanılması, yeni anlam ve ifadelerin oluşturulması

bir anlamda kullanıcıların kendi mizahi dillerini oluşturduklarını göstermektedir. Bobiler'in kullanıcılara kendini ifade etme anlamında açtığı alanda geliştirilen eleştiriler de mizahi bir anlatıma sahiptir.

Yeni medyanın kullanıcıya sunduğu olanaklarla ve Jenkins'in deyişiyle katılımcı halk kültürünü canlandırmasıyla sıradan insanların kendi mizahi dilleriyle eleştirilerini internet üzerinden ürettiği ve yaydığı görülmektedir. Bu bağlamda sosyal medyada, internet sitelerinde, bloglarda eleştirel mesajların dolaşıma girdiği gözlemlenmektedir. Twitter *troller*lerinin *caps* üretimlerini inceleyen Karataş ve Binark da gündemle bağlantılı, alaycı ve eleştirel içerik üretiminin eğlence amaçlı olsa dahi bireyin kültürel, siyasal yurttaşlık pratiğini ve dolaşısıyla da katılımcı kültürü kamusal alanda güçlendirdiğini vurgular (2016: 439).

Sosyal medyanın eleştirel içeriklerin yayılmasını kolaylaştırması, bu eleştirilerin politik kararları etkileyeceği anlamına gelmemektedir. Ancak bu noktada bireysel eleştirilerin dile getirilmesi, kullanıcıların yaratıcılıklarını eleştirel içerik oluşturmak üzere kullanmaları ve sosyal medyada mizahi bir dil yaratmaları demokratik açıdan katılımı güçlendiren pratikler olarak görülebilir.

İnternet kullanıcıları yeni medyayı yaratıcı pratiklere dayalı yeni katılımcı kültürler ortaya koymak üzerinden sivil katılımı güçlendirecek şekilde kullanmaktadır. Bu örnekler popüler kültürün dilini kul-

lanarak yeni aktivizm türleri ortaya koymaktadır. Bu açıdan internetteki *remix* kültürü tabanın eğlence amaçlı olarak kültürel üretime katılımından, çevrimiçi pop kültürü öğelerine göndermeler içeren; mizah, hiciv, brikolaj, parodi ve pastiş unsurlarını barındıran sosyal ve politik yorumlarını ortaya koydukları bir şekle dönüşmektedir (Sharbaugh ve Nguyen, 2014: 3).

Remix kültürünün yeni medyadaki uzantısı olan internet *meme*leri² gündelik sosyal medya etkileşiminin bir parçası haline gelmiştir. *Memeler* politik kampanyalarda, protestolarda, gösterilerde ve reklamcılık alanında da sıklıkla kullanılmaktadır. Ayrıca *memelerin* farklı kullanıcılar tarafından kendilerine göre uyarlanabilir, yorumlanarak yeniden üretilebilir olması politik mesajlara kendi bireysel anlamlarını yüklemelerini de sağlamaktadır (Esteves ve Meikle, 2015: 562-567). Mizahi bir dile sahip olan ve politik sorunları konu edinen internet *memeleri* ciddiyetsiz olmakla eleştirilse de geleneksel medyanın sınırlılıklarından kaçışı sağlama açısından ifade özgürlüğü göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir. Bu mizahi eleştiriye dayalı

örnekler insanların kamuyu ilgilendiren konularda belli bir bakış açısı geliştirdiğini göstermektedir. Bu açıdan *meme* kültürünü doğuran *remix* kültürü ve üreten kullanıcı eğilimleri canlı, aktif ve geleceksel medya ile sınırlandırılmamış kamusal sesleri temsil etmektedir (Rintel, 2013: 253-255, 267).

Bobiler.org web sitesi de *remix* kültürüne dayalı, mizahi ve yaratıcı *caps*, *meme* ve fotomanipüasyonların üretildiği, paylaşıldığı bir sosyal medyadır. *Bobiler*'de *remix* kültürü, popüler kültür, mizah, hiciv, eleştiri öğeleri bir arada kullanılarak gündemle bağlantılı yorumların üretildiği görülmektedir. Bu örnekler eleştiri ve mizahı iç içe geçiren; gündemle bağlantılı, sosyolojik, politik ya da ekonomik konuları ele alan internet *meme* kültürü ve *remix* kültürünün Türkiye'deki yansımalarını temsil etmektedir. Bu nedenle çalışmada *Bobiler* örneği netnografik yöntem kullanılarak incelenmiştir.

Netnografik Bir İnceleme:

Bobiler.org

Etnografi, belli bir kültürü ya da sosyal oluşumu anlamak üzere araştırmacının farklı yöntemlerin karışımından oluşan bir araştırma yöntemi tasarlamasına dayanmaktadır (Hobbs, 2006: 101). Netnografik araştırma ise etnografik tekniklerin, bilgisayar aracılı iletişimle oluşan çevrimiçi kültür ve toplulukların incelenmesi amacıyla kullanılmasını içeren nitel ve yorumlayıcı bir yöntemdir (Kozinets, 2006:

² *Meme* kavramı ilk olarak 1976'da Richard Dawkins (2007: 307) tarafından kültürün gen benzeri ve bulaşıcı nitelikte olan birimlerini ifade etmek üzere kültürel iletim birimi anlamında kullanılmıştır. İnternet kullanıcılarının kullandığı anlamda *memeler* ise kısa süreli moda etkisine sahip, geçici, internette dolaşan, paylaşılan video, görsel, parodi ya da metinlerden oluşan kültürel unsurlara gönderme yapmaktadır (Shifman, 2013: 364).

193). Çalışmada kullanılan netnografik araştırma yöntemi kapsamında gözlem ve derinlemesine görüşme yöntemleri ile nitel veriler toplanmıştır.

Çalışmada kullanıcı üretimi içeriğe dayanan internet sitelerinde eleştirel mizah öğelerinin incelenmesi ve bu ortamların eleştiriye nasıl bir alan açtığına anlaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan gözlemler sonucu Bobiler'in görsel metinlere dayanan içeriklerinde eleştirel mizah öğelerinin yoğun olarak kullanıldığı, Bobiler kullanıcılarının kendilerine özgü bir kültüre ve mizahi anlatıma sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Bobiler'e yüklenen ve kullanıcıların ürettiği görsel metinler Bobiler'in jargonunda "monte" olarak adlandırılmaktadır. Monteler içerik bakımından güncel konulara, politik söylemlere, reklamlara yönelik eleştiriler olabildiği gibi; yaratıcı reklam fikirleri, eğlenceye ve yaratıcılığa dönük görsel metinler, tasarımlar, amatör karikatürler, karakalem çalışmaları, fotonipülasyonlar ve video montajları da olabilmektedir. Bobiler'in kurucularından Ozan Tüzün sitenin içeriğini mizahi bir üslupla şöyle ifade etmektedir:

Bir komünite olarak seçtiğimiz konularda kendi kafamıza göre görseller ve videolar üretiyoruz. Amaç zekice bir şey üretmek. Yani içinde yaşadığımız dünyada 4 trilyon şey, olay, olgu, börek vs. varsa biz de 4 trilyon şeyi kendi kafamıza göre yeniden kurgulamak istiyoruz. Ka-

falarımızda yarattığımız yeni evrene de böbiler.örg paralel evreni diyoruz. Yani bir nevi kolektif halüsinasyon... (Tüzün, 2012).

Bobiler'in kullanıcılarına eleştirilerini ifade edebilmeleri için ne ölçüde bir alan açtığı çalışma açısından merkezi bir öneme sahiptir. Bu konuda Ozan Tüzün hukuki sorun içermedikçe yüklenen görselleri silmediklerini ve kullanıcılarını korumaya çalıştıklarını dile getirmiştir.

...Bobiler'i anlatmam gerekti. Nasıl anlatacağımı da bilemiyordum işte şey dedim bir image board herkes yaptığı şeyi yolluyor dedim. İnsanlar oyluyor dedim ve yani hiç bir şey de silmiyoruz dedim. Eee dedi. Yani şeyi anlamıyor. O hiçbir şey silinmemesi... Türkiye'de bir nimet, bunu anlayamıyor yani dışarıdan bir insan anlamıyor bunu. Legal konulara geldiğimiz zaman başımızın ağrıdığı zamanlar oluyor. Hani bizim hem kendimizi hem kullanıcılarımızı belli bir noktaya kadar koruyabilmek için hukuki destek alıyoruz. Ama bizden de IP isteme talepleri geliyor. Biz de onu hani tabii ki Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına dâhil olduğun için uymak durumundasın ama hani koruyabildiğimiz kadar kullanıcıları korumaya çalışıyoruz aslında... (Tüzün, 2015).

Bobiler nedeniyle kurucular hukuki bir sorun da yaşamış ve önlem olarak avukat desteği almak durumunda kalmışlardır.

Eve polis gelip bilgisayarları aldı... Yani kullanıcılarımıza da açılmış davalar var. Zaten o olaydan sonra hani bizim ne oluyor ya falan deyip hukukçu tuttuk, avukat tuttuk vs. yani ama hani o hakikaten önemli bir çekince kaynağı mecra sahibi için. Hani ben bu mecra'yı herkese açayım, herkes istediğini yapsın diyebildiğin zaman onun senin başına açabileceklerini de senin göz önüne alıyor olman gerekiyor. ...hukukçumuza soruyoruz. Kaldır derse kaldırıyoruz. Yoksa kafamıza göre bir şey yapmıyoruz. (Tüzün, 2015).

Bobiler.örg'ün kullanıcılarının kendilerini ifade etmeleri açısından hukuki sorun yaratmadıkça müdahaleci olmama tavrı, kullanıcılara eleştirel ifadelerini yayınlayabilmeleri açısından önemli bir alan açmaktadır. Bu noktada kullanıcıların içerik üretimi konusundaki yaklaşımları önem kazanmaktadır. Kullanıcılarla yapılan görüşmelerde de temel olarak eleştirel içerik üretimi konusundaki görüşleri ve eğilimleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Netnografik araştırma kapsamında 10 kullanıcı ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşülecek kullanıcılar belirlenirken *bobiler.örg*'de aktif ve deneyimli üyelik ile eleştirel içerik üretmiş olma kriterleri dikkate alınmış; görüşmeler kullanıcıların tercihine göre yüz yüze ya da çevrimiçi³ gerçekleştirilmiştir.

³ Çevrimiçi görüşmeler de yüz yüze görüşmelerdeki gibi gerçek zamanlı olarak gerçekleştirilmiş olup, kullanıcıların ifadeleri kendi yazdıkları haliyle yazım hataları düzeltilmeden aktarılmıştır.

rilmiştir. Kullanıcılara anonimlik sağlanması yönündeki araştırma etki ilkesi (Piper ve Simons, 2009: 56-57) izlenerek, bulgular yazılırken kullanıcılar görüşme tarihine göre Kullanıcı 1, Kullanıcı 2, Kullanıcı 3... şeklinde kodlanarak ifade edilmiştir.

Kullanıcılar çoğunlukla kendilerini bir politik görüş ya da grubun içerisinde değerlendiremediklerini ifade etmiştir. Keskin ve katı ideolojik ayrımlara sahip olmamakla birlikte, kendilerini milliyetçilik, muhafazakârlık, Atatürkçülük gibi değerler üzerinden tanımlama eğiliminde olmuşlardır.

Yapılan görüşmeler sonucunda *bobiler.örg*'de, amatörce ve hobi olarak görsel içerikler üreten, görsel düzenleme programlarını kullanan ve bu yönde kendilerini geliştirmeye çalışan, kendini görsel olarak ifade etme yeteneğine sahip kullanıcıların çoğunlukta olduğu anlaşılmıştır. Sadece iki kullanıcı *photoshop* programını profesyonel olarak işlerinde kullanmaktadır. Bu açıdan Bobiler'deki amatörlerin yaratıcı içerik üretimi Jenkins'in katılımcı bir halk kültürünün canlanması hakkında söylediği "İnsanlar medyayı kendi ellerine aldığı anda, sonuçlar harika şekilde yaratıcı olabilir.." ifadesini doğrular niteliktedir (2006: 17).

Görüşmeler kapsamında kullanıcılara içerik üretimleriyle ilgili sorular sorularak, içerik üretme amaç ve motivasyonları, eleştirel ve eleştirel olmayan içerik üretimleri ile internetin mizah üzerindeki etkileri üzerine görüşleri anlaşılmasına çalışılmıştır.

Bobiler Kullanıcılarının İçerik Üretim Amaç ve Motivasyonları

Amatör olarak içerik üretimine başlayan kullanıcılar stres atmak, depresyonu atlatmak, boş zamanlarını değerlendirmek ve kendini geliştirmek gibi sebeplerle içerik üretmeye başladıklarını belirtmişlerdir.

...Arkadaşlarıma şaka mahiyetinde montajlar yapmaya başladım, kafalarını alıp başka bir kişiye ekleyerek kendimce eğleniyordum. ...Sonra içinde bulunduğum ruhsal durum ağır basınca depresyona girdim ve en ön sıralardan kaparak asosyal oldum. İnsanlara belirli yüzler çizdim kendimce ve öyle yorumladım. Daha sonra arkadaş çevremi genişleterek ünlüler ve siyasiler olarak devam etti bu süreç. (Kullanıcı 4).

...Biraz içine kapanık olmaktan dolayı başka şeylere yöneliyorsunuz. O anda da montelere yöneldim, photoshop, daha sonradan after effect'e falan girdim... (Kullanıcı 5).

Nietzsche (2002: 471) "Yeryüzünde en çok acı çeken hayvan olan insan gülmeyi icat etmiştir." derken, gülmenin insanı sıkıntılardan, acılarından kurtaran bir araç olduğunun altını çizer. Kullanıcıların da içerik üreterek yaşadıkları kötü ya da karamsar dönemleri atlatmaya çalıştıkları ve mizah üretimini bir iyileşme aracı olarak kullandıkları görülmektedir. Bu durum mizahın gündelik yaşamın sıradanlığından kurtulmak, gerginliklerden uzaklaşmak, sorunları eleştirmek ve hayatı anlamlandırmak

gibi olumlu işlevlerinin (Ögüt Eker, 2014: 4) ve insanların bu sorunlar karşısında bir üstün gelme aracı olarak gülmeye ve mizaha yöneldiklerinin bir göstergesi olarak görülebilir.

Kullanıcılar onları harekete geçiren duygu ve düşüncelerle ilgili olarak öfke, kızgınlık, rahatlama, mizah ve görsel ifade etme isteği gibi nedenler belirtmişlerdir.

...beni rahatlatıyor kendimi özgür hissediyorum sanki bu kötü olayların intikamını almış gibi hissediyorum (Kullanıcı 8).

Türkiye gibi bir ülkede her gün can sıkıcı olaylar, haberler insanları kötü etkiliyor. Bobiler gibi yaratıcı insanların mizah ürettiği bir siteyi takip etmek insanların günlük hayatındaki stresini birazda olsa alıyor. İnsanların gülmeye ihtiyacı var. Bende bu sebeple hem başkalarının yaptığı içerikleri takip edip zaman zaman gülüyorum ve gördüğüm içeriklerden ilham alıp bende içerik yüklüyorum. Zaten gündemin sürekli değiştiği bir ülkede mizah üretmek için malzeme bulmak çok zor olmasa gerek. (Kullanıcı 3).

Gezi Hareketi döneminde içerik üretmeye başladığını belirten bir kullanıcı ise onu tetikleyen duyuyu şöyle ifade etmiştir:

...Sinirle falan çıkmış şeylerdi yani. Hatta yani ilk çıktığım zaman, ilk gece oturdum. Ne yapabilirim dedim... O gece sabaha kadar falan böyle 15 tane falan monte çıkardım... Bayağı bir gaz yaptım. Hatta

onların hepsini verdim sonra siteye. (gülüyor) öyle olmuyormuş, yani tek tek vermek gerekiyormuş. Öyle olunca da fazla bir şey görmedi ama ben rahatladım yani... (gülüyor) (Kullanıcı 9).

Bu örnek İspanya'daki Öfkeliiler Hareketi'nde (*Indignados*) mizahın ön plana çıkışına benzemekte (Romanos, 2012: 1-2); toplumsal hareketlerdeki öfke duygusunun mizah olarak dışavurumunu göstermektedir.

Kullanıcıları tetikleyen duygunun ağırlıklı olarak rahatlama, öfke ve mizah duyguları olması, gülmenin sinir sisteminde bir rahatlama işlevini yerine getirdiği düşüncesine dayanarak mizahı açıklamaya çalışan rahatlama kuramlarını desteklemektedir (Morreall, 2009: 15). Kullanıcılara içerik üretme motivasyonları sorulduğunda da gülmek, güldürmek ve stres atmak için içerik ürettiklerini belirten kullanıcılar çoğunluğa sahiptir. Bunun yanı sıra diğer motivasyonlar beğeni toplamak, tanınmak, sesini duyurmak, mesaj vermek, eğlence ve farklı bakış açısı oluşturmak ifadeleriyle açıklanmıştır.

...bir kere duyulmuş bir site Bobiler. Genelde Bobilerde birinci olanlar diğer sitelerde de paylaşılıyor... Eğer duyulmak istiyorsan burası bence güzel bir mecra. (Kullanıcı 1).

Temel motivasyonum sitede günün en çok konuşulan ve puan verilen montesini yapabilmektir. (Kullanıcı 7).

Ben photoshopu yeni öğrenmiştim, ve Bobiler le tanıştım. Bu siteye girmem lazım ve kendimi geliştirmem lazım dedim kendime... Mizah anlayışımı da beğendiler o yüzden devam etmek istedim. Motivasyon diğer kullanıcılardan geldi tabi onların beğenmesi ile bende monte ürettim. Amaç gırgır şamata bazen de gündem le alakalı verilmesi gereken mesaj. (Kullanıcı 10).

“...hayata değişik açılardan bakmayı seviyorum bir konu üstünde başkalarının hayal edemeyeceği düşünemeyeceği şeyler benim aklıma gelince çok hoşuma gidiyor... (Kullanıcı 8).

Kullanıcıların içerik üretim motivasyonları incelendiğinde mizahı çeşitli sorunlar ve öfke duydukları durumlar karşısında bir rahatlama aracı olarak kullanma eğiliminde oldukları görülmektedir. Bu bağlamda da gülmek, güldürme, stres atma gibi amaçlar öne çıkmaktadır. Bobiler'in yeteneğe dayalı bir mecra olmasından dolayı tanınma ve yeteneği gösterme de önemli motivasyon kaynakları olarak ortaya çıkmaktadır.

Bobiler'de Eleştirel İçerik Üretimi

Kullanıcılara hangi konuları tercih ettikleri sorulduğunda çoğunluğu gündemle bağlantılı eleştirel konuları ele aldıklarını vurgulamışlardır. Ancak yukarıda içerik üretme motivasyonlarıyla birlikte düşünüldüğünde eleştirilerinde öne çıkan amaçlar arasında mizah, beğenilme,

yaratıcılık, kendini ifade etme gibi unsurlar görülmektedir.

...Bazen size ters gelen durumlar olduğunda kendi ifadenizi ya göstermek istiyorsunuz. ...kendi sesimizi o şekilde ifade ediyoruz. Yani önemli, ağırlıklı yapma sebebimiz ondan. ...ben gerçeküstü anlamsız monteleri beceremiyordum. Bir gün bir şey olmuştu. Siyasi bir monte yapmıştım. ...O zaman süper olmuştu. Ya dedim öyle şeyler, ben dedim gündem monteleri yapabiliyorum dedim. Yapayım biraz dedim... (Kullanıcı 5).

...Çoğunlukla politikacı monteleri eklerim, çok eğlenceli bulduğum için. Konu olarak ta çok karışık, yani montelerimin hepsini toplasak aralarında bir bağ yok aslında. Gündem de ne varsa ona göre monte yapıyorum ben. (Kullanıcı 10).

Bobilere benim gündemi takip etmemi de sağlıyor... Geri kalırsam eger. Eklenen bir resimdeki ironiyi algılamak imkansız olur. ...Ben yaklaşık 6-7 senedir Bobilere ile gündemi yakalıyorum. (Kullanıcı 7).

Bobiler'deki monteler ağırlıklı olarak amatörlerin *photoshop* yazılımı kullanarak ürettiği fotomanipülasyonlara dayanmaktadır. Jenkins günümüzde aktivistler, hayranlar ve parodistlerin politik bir ifade oluşturmak üzere bu yöntemle görseller oluşturma eğilimini "demokrasi için photoshop" ifadesiyle betimleyerek popüler kültür temalarının politik ifadelerle yerleştirildiğini belirtir. Bu şekilde politik bir perspektifin tek bir fotomontajla krista-

lize edilerek internet üzerinden doluşma sokulması konusunda önemli olan nokta amatörlerin kendi imajlarını ve düşüncelerini politik süreçlere yerleştirmesi ve bu ifadelerin kamusallaşmasıdır (Jenkins, 2006: 220-222). Bobiler'de üretilen ve gündemle bağlantılı eleştirel içerikler de bu bağlamda değerlendirilebilir. Bazı durumlarda amatör bir içerik ağ üzerinden hızla yayılarak uluslararası basına kadar ulaşacak düzeyde kamusallaşabilmektedir.

Yaptınız mı bir şey, paylaşıyor, paylaşıyor. ...Yapmış olduğum bazı monteler vardı çok paylaşılmıştır. ... yapmış olduğum Kıyıya Vuran İnsanlık montesi, .. bir anda parladı. CNN'den Reuters'dan birkaç haber ajansı bunları yayınlamak için izin aldılar benden... söylediğim gibi Alyan Kürdi montesini yaptım. Hiç kimse anlamadı dedim monteyi. Bir gün bir baktım, ben o zaman Twitter'dan yapmıştım onu. Bir baktım retweet üstüne şey üstüne, mention atanlar oluyor; Japonca, İspanyolca falan. Dedim ne oluyor, Allah Allah dedim. O zaten birkaç gün içerisinde bütün sosyal medyada kullanılan görsellerin hepsinde yer almıştı. Paylaşılmıştı. (Kullanıcı 5).

Yukarıda değinildiği gibi internetin merkezsiz olması ve denetiminin güç olması gibi özellikleri eleştirel seslerin kendine yer bulabilmesine olanak sağlamaktadır. Görüşmeler sırasında kullanıcılar da geleneksel medyadaki sansüre ve internetin kısıtlanmasının gücüne vurgu yap-

mıştır. Ayrıca kullanıcılarda geleneksel medyadaki eleştirel içeriklerin kısıtladığı ve yeni medyanın ifade anlamında geleneksel medyadan daha özgür bir ortam olduğu yönünde bir kanının hâkim olduğu da dikkat çekmiştir.

Sansür saçma sapan bir şey de, internet çok yeni bir şey olduğu için yasalarla sınırlama değil de, kontrolü çok zor. Kontrol etmek için de düşünmüyorlar zaten sıkıntı orada. ... deniyorlar ama beceremiyorlar bu yasal düzenlemeleri. Çünkü bu yeni bir şey ve ona uygun olarak düşünmüyorlar. Gidip Google'ı kapatmaya çalışıyor.. Bu kapatınca olmuyor tabi. ...Şimdi ben bunun dalgasını geçmiyim de napayım. (Kullanıcı 2).

Her şeyin içiçe olması çok can sıkıcı. Yani tamam siyasilerden tırsamak bir nebze... Siyasiler ekonomik sistemin içinde, gazetelerin basının içinde, televizyonun içinde hepsi birbirinin içinde. ...televizyonda yapacağın işin gazetede yapacağın işin o patronlara göre de bir düzeneğe girmesi gerekiyor hani. ...bir film yapıyorsun bunun kendi içinde bir düzeni var ama onun yayınlanması için ayrı bir düzeni var. İnternette öyle bir şey yok. Sen yaparsın eğer web sitesinin sahibi yani attığın yerin sahibi biraz cesursa çok büyük bir sıkıntı yaşamazsın. Ki zaten herhangi bir adli durumda yalnız bıraktıkları için çok da şey olacaklarını sanmıyorum. Tırsacaklarını. (Kullanıcı 2).

...bir moda editörü mü söylemişti... Hani sizin seçtiğiniz kıya-

fetleri siz kendiniz beğendiğinizden almıyorsunuz. Biz belirliyoruz. Siz onları seçiyorsunuz demişti. Anaa-kım medyadaki espriler de o şekilde aslında. (Kullanıcı 5).

...daha özgürsünüz. Ana akım medya derken radyo tv ve gazete gibi algılıyorum. ve maalesef tekelleşmeye doğru gidiliyor. farklı bir ses çıkmıyor.. bu yüzden internet (şimdilik) daha özgür. (Kullanıcı 6).

şu anda türkiyede yandaş olmayan 3-4 tane medya kanalı kaldı bunlarda seslerini çok duyuramıyorlar ama şu anda ...yeni medya internet olarak insanlar kendi ifadelerini özgürce paylaşabiliyorlar siz bu yayınları yapıyorsunuz ama biz bunları yutmuyoruz diyorlar eskiden daha özgürdü şu an biraz daha kısıtlı ama televizyon sektöründen sonra buranın da kısıtlanacağı kanatındeyim... (Kullanıcı 8).

Görüşme yapılan kullanıcıların tamamının profilinde eleştirel içerik ürettikleri gözlemlenmiştir. Kullanıcıların eleştirel içerik üretimi motivasyonları ise değişmektedir. Özellikle reklamları hedef alan Kullanıcı 1 eleştirel içeriklerinde amacının markaları eleştirmek olduğunu belirtmiştir. Bu konuda üç kullanıcının eleştirilerinde doğrudan mizah, gülme ve güldürme amacı taşıyor olması dikkat çekicidir. Günümüz toplumsal hareketlerinde ve aktivizminde de mizah, eğlence, oyun gibi unsurların önemli yer tuttuğu görülmektedir. Wettergren eleştirel alanda eğlence ve gülme duygularının öne çıkmasını geç kapitalizminin duygu rejiminin eğlenceye da-

yalı olmasıyla açıklar (2009: 1-4). Bobiler'deki eleştirel ifadelerin mizah üzerinden kurulması ve bazı örneklerde gülmenin eleştirinin önüne geçmesi de bu şekilde açıklanabilir.

...siyasi konuların dışında da beni bu videoları ya da komik şeyleri yapmaya iten komik resimleri, fikirleri her neyse, temel şey ben üretmek zorunda hissediyorum, bir şeyler vermek zorunda ve şöyle bir şeyler düşünüyorum. Kendim gülüyorum yani hiçbir şey olmasa bile kafamın içinde kurduğum şeye gülüyorum, komik geliyor bana ve merak ediyorum acaba insanlar da buna gülecek mi, güler mi, gülerse mutlu oluyorum, yani temelde yaptığım şey o. (Kullanıcı 2).

...farklı bir fikir uyandırsın falan gibi bir düşünce yok sadece gülme amaçlı. Yani nasıl güldürebilirim, nasıl gülerler tek amacım bu aslında. Bir de tabi onların gülmelerinden ziyade ben gülüyor muyum? (Kullanıcı 9).

Kullanıcılar gündemdeki olaylara dikkat çekmek, kendilerini ifade etmek, insanların anlamasını sağlamak, kendi gibi düşünenlerin fikirlerini yansıtmak amaçlı olarak da eleştirilerini görsel olarak ifade ettiklerini belirtmişlerdir. Görüşmelerden edinilen izlenim kullanıcıların kendilerini ifade etme ve mizah üretme amaçlarının öne çıktığını göstermektedir.

Gündemi herkes gibi eleştirmek yerine daha mizahi ve daha anlaşılır

bir üslup kullanarak eleştirmeyi seviyorum. Bu biraz da gören herkesin olayları daha yumuşak hale getirip düşünmesine sebebiyet veriyor. Bir nebi muhatap kişiyi daha kolay anlaşılması açısından yardımcı oluyorum ya da tam tersi daha ağır eleştirilmesine de sebep oluyorum. Özellikle siyasiler için yaptığım çalışmalarda sempatanları tarafından linç ediliyorum. ama bu beni frenlemiyor tam tersi biraz daha gazlıyor denebilir (gülüyor). (Kullanıcı 4).

Gündemle ilgili konular genelde can sıkıcı konular. güldürme bile olaya dikkat çekmek maksat. (Kullanıcı 6).

Aslında siyasi bir amacı yoktur sizin için eğer önemli bir yaraya parmak basmissanız ve facebooklarda sizin görseliniz insanların düşündüklerini tercüman olabilmişse bu size yeter de artar bile (Kullanıcı 7).

...Türkiyede insanlar kendilerini açık bir şekilde ifade edemiyor kimi insanlar twitterda yada facebooktan hakaretler edip küfürler edip bir şekilde içlerini dökmeye çalışıyorlar seslerini duyurmaya çalışıyorlar ben bunu sakın bir şekilde monte yaparak anlatmaya çalışıyorum. (Kullanıcı 8).

Bobiler.örg temelde yaratıcılığın ve mizahi anlatımların öne çıktığı ve bu amaçla oluşturulmuş bir ortam olduğundan eleştirilerin de mizah üzerinden dile getirildiği görülmektedir.

Çok klişe bir söz var ya 'izahı olmayan şeyin, mizahı olur' diye bu

söze inanıyorum. Bobiler bu konuda oldukça başarılı. gerçekten çok güzel işler çıkıyor. Olayları iyi analiz edip onu güzel harmanlıyor. (Kullanıcı 4).

Kullanıcılara eleştirel içerikleriyle ilgili olarak bu içeriklerin nasıl bir etkisi olabileceğini düşündükleri de sorulmuştur. Kullanıcıların çoğu içeriklerinin insanların bakış açılarını ya da fikirlerini değiştireceğine inanmamaktadır.

Umarım değiştiriyordumdur. Öyle söyleyeyim. Emin değilim çünkü şey çok zor onu kontrol etmek. Yani insanlar bakıyor, bir dakika izliyor ve belki de unutup. Yani sadece o an gülüyor... (Kullanıcı 2).

insanların bakış açısını değiştirdiğini söyleyemem. çünkü benim yaptığım şeyler diğerlerinin hoşuna gitmiyorsa küfür edip geçiyor ama aynı bakış açısındaki insanlardan beğeni topluyor kendilerinin tam ifade edemedikleri şeyleri bir resimle anlatmak her zaman insanların hoşuna gitmiştir çok uzatmadan yazı olmadan sadece bir resim tüm tabloyu çiziyor (Kullanıcı 8).

...bir şeye körü körüne bağlı olan, yanlış gittiğini gördüğü halde o şeyi savunmaya devam eden insanlar üzerinde etkisi olmadığı gibi yapılan mizah karşısında hırçınlaşmaya küfürleşmeye varan bir savunma içerisine girebiliyorlar. Ama tabii ki değişime açık olan ve yanlış gördüğü şeylerden dönebilen insanlarda mutlaka var. (Kullanıcı 3).

At gözlüğü ile bakanların gözüne parmağınızı da soksanız o fikri

asla değişmez. Ama muallakta kalan kişileri etkilediğini düşünüyorum... (Kullanıcı 4).

Senin yaptığın şeyi izleyenler zaten senin gibi düşünen insanlar olduğu için pek bir fikir değiştirmiyor aslında... Zaten internet kullanıcısı mesela karşı tarafın da ne düşündüğünü biliyor aslında, bilmiyor değil ben hiç internet kullanmayan... insandan bahsediyorum. Onlara bir şekilde ulaşmak gerekiyor sanki ama dediğim gibi sansürler de var, zor yani biraz kendimiz çalıp kendimiz oynuyoruz. Yani eleştiriyorsun ama biraz kendi vicdanını rahatlatmak için öyle bir şey yapıyorsun. ...Aslında hepsinin ortası işte biraz eleştiri, biraz vicdan rahatlaması, biraz insanlar beğensin, işte takdir göreyim, biraz eğlence, muhabbet (Kullanıcı 1).

Bu ifadeler de eleştirel içerik üretirken kullanıcıların daha çok kendi fikirlerini ya da mizahlarını ortaya koymayı amaçladıklarını, özellikle kamuoyunun fikirlerini değiştirmeyi amaçlamadıklarını desteklemektedir. Castells'in (2009: 66) "elektronik otizm" (*autism / içe kapanıklık*) olarak adlandırdığı bu gibi durumlarda insanlar takipçileri yerine daha çok kendileri için içerik üretmektedir. Bu açıdan yazar internetteki bir iletiyi göndericisinin niyetinden bağımsız olarak, küresel bir iletişim okyanusuna bırakılmış bir şişe içindeki mektuba benzetir. Üretilen bu içerik beklenmedik şekilde alınabilir ya da yeniden işlenebilir. Bobiler'de yapılan gözlemlerde de dikkat çekici

konulardan biri belli konuda bir montenin farklı kullanıcılar tarafından farklı versiyonlarının oluşturulmuş olmasıdır.

Bir şey üretmek değil de aslında çoğu şeyler türetiliyor. Bir fikir var oradan fikir türetiliyor. Yan fikirler oluyor. Sıfırdan bir şey üretilen çok az oluyor... (Kullanıcı 1).

Son olarak, kullanıcılara eleştirel içerikleriyle ilgili aldıkları tepkiler ve yaşadıkları hukuki sorunlar sorulmuştur. Buna göre kullanıcılar eleştirilerin yanı sıra bazı durumlarda küfür ve tehdide varan tepkiler alabildiklerini belirtmişlerdir. Kullanıcılardan sadece biri internette yüklediği içerikler nedeniyle hukuki sorun yaşadığını öne sürmüştür. Bu sorunun ise özellikle politik eleştiri içeren fotomanipülasyonların paylaşıldığı bir *Facebook* grubu nedeniyle yaşandığını belirtmiştir. Bu noktada Bobiler yönetiminin yüklenen içerikleri hukuki bir süzgeçten geçirme politikasını da hatırlamak yerinde olacaktır. Bu konuda dikkat çekici bir nokta bazı kullanıcıların içerik üretirken hukuki sorun yaşama kaygısı taşıdıklarını dile getirmiş olmalarıdır.

Nükleerde⁴ isim yoktu, isim kullanmadım ben. Bunu ben değil de paylaşıırken arkadaşlar baya bir uyardı bak başına bir şey falan gelir diye ama bir şey olmadı, bilmiyorum ne olabilir ki, hiçbir şey olmadı şu ana kadar. ... mesela.. (meş-

rubat markası⁵) müziğini kullanmamaya dikkat ettim. Belki müziğini kullansam hani bizim müziğimiz diye telif alabilirdi en fazla ama görüntüsünü kullanmadım. Hiçbir yerde şey yok... (marka adı) yok. (Kullanıcı 1).

Birkaç gazetede, haber sitesinde konu olmuştu. Özellikle şeye çıktığında korkmuştum. Oda TV'ye, haber sitesine, dedim mahpushane geliyor bize dedim. Ama olmadı. Dünya liderlerini birleştirmişler demişler haber sitesindeki bir de benim yaptığım Putin'li monteyi koymuşlar oraya bu sefer kesin yanıp yanıp sönyorum. ...tedirgin olabiliyorsunuz. Aslında bir şey yok ortada ama malzeme olabiliyorsunuz. Hiçbir şey yok o görselde ama başka biri kullandı diye siz de topun ucuna gelebiliyorsunuz. (Kullanıcı 5).

Bazı kullanıcılar ise bu tedirginliğin kendilerini engellediğinin altını çizmiştir:

İlk girerken olaya muhalif montelerle başladım. Biraz sivriydim ama şu anda yani şu sıralarda biraz artık törpülemeye başladım çünkü malum kaygılar var. Bir de sağdan soldan eş dost falan biraz işte törpüle kendini sıkıntı çıkacak falan gibilerinden yorumlar alıyorum. Bu da tabi kötü etkiliyor yani. Hatta yaptığım bazı çalışmalarını sildiğim bile var yani... Daha sonra işte dedim. Sadece burada gitmesem de olur yani başka şeyler de yapabilirim,

⁴ Nükleer santraller kuran bir şirketi eleştirdiği bir monteden bahsediyor.

⁵ Bir meşrubat markasının reklam filmini eleştirdiği bir monteden bahsediyor.

genelde mizah amaçlı şeyler, güldürsün. O yönde gidiyorum yani şu anda biraz muhaliften çıkmış durumdayım. Böyle absürt olaylar oluyor falan biri çıkıyor saçma bir şey söylüyor. Onun üzerine bir şeyler yapılabiliyor illa ben de tutamıyorum kendimi... (Kullanıcı 9).

politikacılara çok bulaşmamaya çalışıyoruz malumunuz her şeyden nem kapıyor penguene yapılanlar aortada 11 kişiyi içeri aldılar. ...ama geri vites apmadan eklediklerim de olmuştur. sanırım yurt dışında yasiyor olmam biraz cesaret veriyor. türkiyede olsaydım bir cogunu eklemeydim herhalde (Kullanıcı 7).

İnsanlar siyasi eleştirileri kaldıramaz hale geldi, en hafif sayılabilecek bir mizahi içerikte bile en ağır küfürleri rahatlıkla savurabiliyorlar. Bunun dışında farkına vardığın bir durumdan bahsetmek istiyorum. Belki de paranoyaklık yapıyor olabilirim ama.. Bazen tamamen internet kesiliyor ve elektrik kesintisi olduğu zamanlar oluyor. Bunun tesadüf olmadığını düşünüyorum, bir ekip tarafından kelimelerin takip altına alındığını ve bu kelimeleri yazan kişilerin birileri tarafından kontrol edildiğini tahmin ediyorum. (Kullanıcı 3).

Kullanıcıların bu tedirginlikleri ana akım medyada yer bulamayan eleştirel mizahın, internette kullanıcı üretimi ortamlarda yaşama şansı bulsa da, kullanıcıların otosansür uygulaması gibi nedenlerle de kısıtlanabildiğini ortaya koymaktadır.

Bobiler’de Eleştirel Olmayan İçerik Üretimi

Bobiler’deki eleştirel olmayan içerikler incelendiğinde bu örneklerin tasarıma ve yaratıcılığa, eleştirel olmayan aktüel ve magazinsel konulara dayalı içerikler ile markalar için yapılan yarışmalara dayalı görsellerden oluşmakta olduğu gözlemlenmiştir. Bu tür içeriklerin çoğunluğunu tasarım ve yaratıcılığa dayalı, herhangi bir mesaj içermeyen monteler oluşturmaktadır. Bu kapsamda kullanıcılara bu tür “anlamsız” olarak da nitelendirilebilecek ve “Halüsinatif Haller”, “Anlamsız”, “Paralel Evren”, “Alternatif Reklam Fikirleri” ve “Alternatif Ürün Tasarımları” gibi etiketlerle paylaştıkları içeriklerle ilgili görüşleri sorulmuştur. Görüşmelerde “anlamsız” içeriklerin anlamı sorulduğunda kullanıcıların bu tür içerikleri yaratıcılık göstergesi olarak görme eğilimde olduğu anlaşılmıştır. “Halüsinatif” içerikler, yaratıcılık ve mizah unsurları *bobiler.örg*’ün çıkış noktası ve temelini oluşturduğundan dolayı da bu tarz yaratıcılığa dayalı içerikleri üretme konusunda önemli bir eğilim bulunmaktadır.

...sanat bence politik olmalı değil. Ama politik de olabilir yani. Çünkü politik olmasa da ben bireysel olarak rahatsız oluyorum ya da bireysel olarak bir şeyi komik ya da anlamsız buluyorum ki yapıyorum. Burada aslında harekete geçiren yine benim içten gelen duygularım... (Kullanıcı 2).

...İnsan çocukken böyle bir şeye bakar da bir anlam verir ya. Mesela bulutlara bakarsınız ya bu kuşa benziyor ya da aslana köpeğe benziyor. Dersiniz. ...Özellikle o çok yaratıcılığın gösterildiği bir kısımdır... (Kullanıcı 5).

...insanlar farklı bir yerde bir şeyler yapmak istiyor. Farklı başlıklar, farklı nickler.. arkasında da farklı şeyler yapıyorlar. ..insanlar kaçıyor aslında kısmen. Belli bir şeyden, bulunduğu toplumdan, ortamdan... Buralara vakit ayırıyor. Ya da kendi yaratıcılık kısımlarını buralarda değerlendiriyor. Ben baktığım zaman doktor olan da var, öğretmen olan da var. Ya hiçbir şey olmayan, grafiker veyahut da güzel sanatlar mezunu çok az insan var buralarda takılan hepsi genelde başka işleri yapan insanlar. Başka farklı kültürlerde, farklı sınıflarda insanlar var. Ya bi kaçış gibi bir yer ya burası. (Kullanıcı 5).

...Bir objeye baktığımızda onu farklı bir görünüme sokup onu montajla gerçekmiş gibi yansıtılabiliyorsunuz. Bu tamamı ile sizin hayal gücünüzün derinliği ile alakalı. Bazen benim de anlamadığım işler oluyor... Ülke gündeminde kaçış değil de, daha çok o özlemi ifade ettiğini düşünüyorum. Hayatı maalessif olduğundan çok ciddiye alıyoruz ve bu da yaşanmaz bir hale sokuyor... İşte burada paralel evren giriyor işin içine ve sizi kurtarıyor. (Kullanıcı 4).

Bir objeyi baktığımızda o objeye herkesin baktığı kısımdan değil de bir başka açıdan bakmayı başarırsanız siz de yapabilirsiniz (gülü-

yor). Bu site kurucusu ozan arkadaşımızın biz bu dünyaya ait değiliz bizim kendimize ait bir başka dünyamız var düşüncesinden kaynaklı bir durum olduğunu düşünüyoruz (gülüyor). Paralel evrende işler farklıdır biraz. Gündemin ağırlığı aslında paralel evrene monte olarak daha fazla malzeme getirisi anlamını taşır bizi yormaz bize gaz verir. Halusinatif kısım sadece şu bulut sanki koyuna benziyor kısmıdır. (Kullanıcı 7).

Kullanıcılar tasarıma dayalı, eleştiri veya mesaj içermeyen içerikleri temel olarak yaratıcılık göstergesi olarak görseler de, yukarıdaki ifadeler bu tür içeriklerin gündelik yaşamdan, gündemden, çeşitli te-dirginliklerden kaçışı da içerdiğini göstermektedir. Adorno ve Horkheimer kültür endüstrisinin mekanikleşmiş emek gücüyle çalışan insanların bu durumla baş edebilmeleri ve onları durumlarını düşünmekten uzaklaştırmak için bir kaçış yolu olarak eğlenceyi ürettiğini vurgular (2010: 182-183). Bobiler kullanıcılarının kaçış olarak değerlendirilebilecek içerik üretimleri de bireylerin kendi kendilerine gündemin, ekonomik ya da politik sıkıntılarının ağırlığından kaçış için bireysel olarak bir illüzyon yarattığını göstermektedir.

Bobiler Mizahının Özellikleri

Yeni medya alanındaki gelişmelerle birlikte medya içerik üretiminin profesyonellerin tekeline çıkarak amatör ifadelerin artması mizah ala-

nını da etkilemiş; yeni mizah formlarının ve mizah dilinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Netnografik araştırma kapsamında kullanıcılara internetin mizah anlayışı üzerindeki etkileri hakkında ne düşündükleri sorulmuştur. Kullanıcıların tamamı internetin mizah anlayışı ve üretimi üzerinde olumlu etkileri olduğunu düşünmektedir. Bu olumlu etkilerin arasında mizah üretiminin amatörlerin eline geçmesini ve insanların kendi mizahlarını ortaya koymasını sağlaması, yaratıcı ve etkili mizahın artması ile mizah ürünlerinin yaygınlaşması yer almaktadır.

Şu an mizah dergileri var ama yani gençler bu sitelere de artık giriyor. Milyonlarca insan aynı anda seni görebiliyor ya işte bu güzel bir şey mesela. Yani önceden böyle bir şey olması imkânsızdı hani. Ancak böyle mizah dergisine giricen de... (Kullanıcı 1).

Ülkeleri ve yönetimleri bu konuya dahil etmezsek internet insanların en özgür olabildiği tek platform diyebiliriz. İnternet olmadan önce bu yapılanlar sadece fisiltı olarak kalıyordu ya da zihnimizin bir köşesinde yaşıyordu. Söylemeye ya da bunu eyleme geçirmek biraz riskliydi. Medya da malum hiçbir zaman tarafsız olamadı. Güç kimdeyse hep onların yanında oldu... Kısıtlamaya gelince... Günümüzde yaşayan ve aktif olarak internet kullanan herkes kısıtlamaya zaman zaman maruz kalıyor. Özellikle ülkemizde yaşanan kaos dönemlerinde bununla sık sık karşılaşıyoruz. De-

mokrazi ile yönetildiğimizi düşünüyoruz ama yaşantılara ve uygulamalara bakılırsa sadece şehir efsanesini andırıyor. (Kullanıcı 4).

%100 olumlu. Onun sayesinde kitle büyüdü dünyalar ayağımıza geldi. Yurtdışındaki 9gag sitesi bile bizden çalıntı yapabiliyor ki onların kitlesi Bobilerin 10 katı. (Kullanıcı 7).

...artık her insan kendi mizahını oluşturabiliyor. Ben mesela Bobiler, Incicaps ya da herhangi bir site olmasaydı, bu işleri yapmaya karar verip ya da bu işleri nerede yayınlıyacaktım? Programım yok televizyon, radyoda bir şey yapmıyorum ya da yapmak için de zaten uğraşmam lazım gazetede bir şey yapmıyorum ya da yapmak için yine uğraşmam lazım. Ama evimde bilgisayarım var, internetim var. Bunları kullanarak insanlara bir şeyler söyleyebiliyorum artık. Ve bunu çok hızlı yapabiliyorum. Yani sabahdan akşama gündem değişebiliyor ya da internetteki olaylar ya da sabahdan akşama senin yaptığın bir şey daha çok insana yayılabiliyor. Böylece, tam bunun araştırmasını yapmadım ama şu etkiyi yaratmıştır kesinlikle o kısa olması ve sürekli yayılıyor olması, çok hızlıca... Aslında çok reklamcılıkla çok ilgisi var. O sloganlaştırma, o ilgi çekiciliği önemini daha da artırıyor. Çünkü televizyonda diyelim bir iş yapıyorsun bir saat ya da işte kırk dakika bir alanın var. Kırk dakikalık alanda istediğini oluşturursun, seni işte Prime Time'da yayınlarlar. İşte bilmem kaç milyon kişi izler. Ama internette öyle bir şey yok. Senin

gerçekten ilgi çekecek, gerçekten hani bir şey anlatan ve gerçekten insanların hoşuna gidecek bir şey oluşturman ve onu zamanında oluşturman lazım. O zaman bunlar yeni parametreler.. (Kullanıcı 2).

Bobiler'deki içeriğin görselliğe dayalı olması, kullanıcıların düşüncelerini kısa, net ve hızlı bir şekilde kendi ürettikleri görseller üzerinden anlatımı Debord'un (2012) eleştirdiği gösteri toplumunun internet alanındaki yansımaları da göstermektedir. İnternet geleneksel medyanın gösteri mantığını devralmıştır (Çakır, 2015: 110). Bobiler'de kullanıcıların görsel metinler üretmesi ve kendilerini görsellik üzerinden ifade etmeleri de gösteri mantığının ve görsel kültürün yeni medyadaki yansıması olarak okunabilir. Bu açıdan içerikler görselliğe dayalı, derinliksiz, hızlı ve kısa sürede tüketilebilen niteliktedir. Dolayısıyla Bobiler'deki eleştirel üretimler de bu olumsuz özelliklerden etkilenmektedir.

Bobiler gibi ortamlarda üretilen eleştirel mizahın olumsuz yönlerinden biri de bir tür *katharsis* yol açabilmeleridir. Mizah rahatlatıcı özelliğinden dolayı bir *katharsis* oluşturarak tepkinin yatıştırılmasına sebep olabilmektedir. Aristoteles tragedyayı sözcük anlamı arınma, temizlenme olan *katharsis* kavramı üzerinden açıklar: "Tragedyanın ödevi, uyandırdığı acıma ve korku duygularıyla ruhu tutkularından temizlemektir" (1987: 22). Aristoteles'in tragedyalar için yaptığı yorum mizah alanına da uyarlanabi-

li. Fenoglio ve Georgeon da mizahın bu özelliğine dikkat çekerek mizahın toplumsal eleştiriye dönük özelliğinin yanı sıra bastırılanı söküp atamasa da ağırlığını azaltarak bir *katharsis* etkisi yaratığının altını çizmektedir (2007: 9). *Bobiler.org* eleştirel mizah örneklerinin ve gündemle bağlantılı mizahi ifadelerin de üretildiği bir ortamdır. Bu açıdan mizahı eleştirilerini dile getirmede bir araç olarak kullanan kullanıcılara ciddi konuların mizahla ele alınması hakkındaki görüşleri de sorulmuştur. Bu konuda kullanıcılar mizahın ciddi konuları ele alma konusunda olumlu etkileri olabileceğini düşünme eğilimi göstermektedir.

mizah her zaman herkese muhaliftir. hani bir söz vardır... "güleriz ağlanacak halimize". bu düşünce-deyim.. maalesef fıkra gibi bir ülkede yaşıyoruz. yani öyle olaylar denk geliyor ki.. kendini tutamıyorsun hemen bir monte.. trajikomik. her monte güldürmek maksatlı olmuyor. özellikle terör olayları ile ilgili olanlar. üzüntümüzü bazen bir görsele sığdırmaya çalışıyorum (Kullanıcı 6).

Bu eskilerden haşlama taşlamaya yönelik bir durum. Şimdi ki teknoloji ile bunlara biz sosyal medya ile müdahale ediyoruz. Çok faydalı buluyorum. Kara mizah toplumun aydınlık yüzüdür. ...aslında bu konular toplumda bir çok mecrada ele alınır. Ciddiyetinden odun vermez. en vurucusunu mizah yapar en akılda kalıcı olanını. (Kullanıcı 7).

Çok klişe bir laf var ya hani mizah ciddi bir iştir diye. Ama cidden

öyle... Çünkü ben blog yazsam sayfalarca yazı yazsam kaç kişi okuyacak onu ya da kaç kişi okuyacak da anlayacak olmuyor. Ama yaptığım bir dakikalık komik bir video insanları hem çekebiliyor hem de demin dediğim gibi bu şey komik.. bakın böyle bakınca komik, gerçekten komik siz de güldünüz. Bunu anlatabiliyorsun. Hâlbuki bunu dediğim gibi sayfalarca anlatıp da yazabilirdim işte şöyle şöyle komikti. ...Sonra kimse okumaz, sonra kendi kendine anlatır olursun. O yüzden mizah çok etkili, başarılı bir şey siyasette. (Kullanıcı 2).

Bence sorunların dikkat çekmesini sağlıyor, yani sulandırsa da veya güzel bir mizahla anlatılsada insanların ilgisini çekiyor ve bir şekilde insanlar bunu tartışıyor ve ilgisini çekiyor okumak istiyorlar. Bizde amacımıza ulaşmış oluyoruz. Milleti uyandırmak... (Kullanıcı 10).

mizah da olmasa bu kadar da izlenmezdi. İzleyenlerin çoğu da zaten ...çok yüzeysel gülüp geçiyor. ...diğer türlü yapsaydım unutulurdu o, sadece o dönem hatırlanırdı belki... (Kullanıcı 1).

Görüşmeler sonucunda kullanıcıların internetin mizah alanına etkilerini olumlu bulduğunu ve Türkiye'deki mizah anlayışını değiştirdiğini düşündükleri ortaya çıkmıştır. Kullanıcılar eleştirel mizah konusunda ciddi konuların, çeşitli sorunların mizah üzerinden dile getirilmesini çok sorunlu bulmamaktadır. Bazı hassas konular hariç, eleştirel mizah, kara mizah gibi türlerin olaylara dikkat çekilmesi, yay-

gınlaşması, farklı görüşteki insanların dinleyebilmesi gibi olumlu yönlere dikkat çekmişlerdir.

Sonuç

Yeni medyada özellikle kullanıcının içerik üretme sürecinin başlaması ile önemli bir kırılma yaşanmış ve internet erişimine sahip bireylerin ifade, fikir, eleştiri, kültürel ürün vb. oluşturarak bir nevi kendi yayını yapabildiği bir ortam oluşmuştur. Bu gelişmeler yeni medyada yaratıcı ve katılımcı bir kültürün oluşumunu desteklemiştir.

Bobiler.org üzerine yapılan gözlemler ve kullanıcı görüşmelerinde, kullanıcıların amatör olarak içerik üretimine başladıkları ve *Photo-shop* gibi uygulamaları çoğunlukla kendi imkanlarıyla öğrenerek düşüncelerini iletmede bir araç olarak kullandıkları anlaşılmıştır. Bu durum da aslında birer “aktivist” olmayan sıradan kullanıcıların bireysel düşünce ve eleştirilerini yeni medya alanında ifade edebildiklerini ve kamusal olarak paylaşabildiklerini göstermektedir. Bu çalışmanın temel sorusu yeni medyanın olanaklarının insanlar tarafından nasıl değerlendirildiğidir. Bobiler örneğinde de incelendiği gibi, kullanıcılar sitenin açtığı ifade ortamını sadece eğlence, mizah ya da ekonomik getiri amaçlı da kullanabiliyordu. Ancak bireysel ifade ve eleştirilerini ve kendi eleştirel mizahlarını üretiyor olmaları önemsenmesi gereken bir noktadır. Bu tür eleştiriler bireysel düzeyde de kalsa eleş-

tirinin üretildiği bir damar olarak önemli görülebilir.

İnternet kullanıcılarına demokrasiyi, katılımı ve kamusal alanı güçlendiren olanaklar sunsa da ekonomik ve politik ilişkilerden, kapitalist sistemin mantığından bağımsız değerlendirilmemelidir. Bu doğrultuda literatürde yeni medyanın demokratikleştirici yönüne şüpheyile yaklaşan zengin bir eleştirel bakış geliştirilmiştir. Ancak internetin demokrasiyi ne ölçüde geliştirdiği farklı bir araştırmanın konusudur. Yine de bu çalışma kapsamında yapılan görüşmeler bireylerin internetin sunduğu olanakları içlerinde yaşadıkları politik yapı ve ortama bağlı olarak değerlendirebildiğini göstermiştir. Bu konuda kullanıcıların eleştirel içerik üretirken tedirginlik ve çekinceler yaşayarak otosansüre yönelmeleri dikkat çekicidir. Dolayısıyla internet daha özgür bir ortammış gibi görünmekle birlikte, yaşanan ortamdaki ifade özgürlüğünün seviyesi ve politik ortam gibi unsurlar da eleştirel ifadelerin üretiminde belirleyici olabilmektedir.

Bobiler kullanıcıların internet alanındaki kültürel üretim pratiklerine dayanan bir ortamdır. Dolayısıyla buradaki kültür ürünlerinin de sosyal, ekonomik ve politik yapıdan etkilenmesi kaçınılmazdır. Bobiler kullanıcılarının eleştirileri bu etkiler doğrultusunda eleştirinin en naif hali olan mizah üzerinden dile getirilmektedir. Bu konuda dikkat çekici bir diğer nokta da kullanıcıların çeşitli tedirginlikler yaşamalarına karşın yeni medyayı gele-

neksel medyaya kıyasla daha özgür bir ortam olarak görmeleri ve kendi bireysel yaratıcılıklarını, eleştirilerini, ifadelerini dile getirmede interneti bir araç olarak kullanmalarıdır.

Bobiler'de eleştirinin mizah aracılığıyla ortaya konmasında mizahın yumuşak bir dile sahip olmasının yanı sıra içinde bulunduğumuz çağın eğlenceye dayalı olması da etkili olmaktadır. Çağın duygu rejiminin eğlence unsuruna dayalı olması, yaşamın her alanını etkilediği gibi toplumsal muhalefetin de yapısını etkilemektedir. Bobiler'de de bazı durumlarda içerik üretiminde amaç olarak eleştiri yerine eğlencenin ağır bastığı görülmektedir.

Mizahın *katharsis* yaratma ihtimali ile toplumsal muhalefeti yatıştırma gibi olumsuz yönleri de göz ardı edilmemelidir. Mizah bazı iktidar ilişkilerinde de üstün konumda olanın karşısındakine tanıdığı, bastırılanın ve biriken enerjinin boşaltılmasını sağlayan bir tür emniyet sübabı işlevi de görebilmektedir. Bu açıdan Bobiler'deki eleştirel mizah öğeleri bir yönüyle de bireylerin kendi seslerini duyurarak kendilerini yatıştırdıkları, rahatlattıkları bir araç haline gelebilmektedir. Araştırma bulgularında da açıklandığı gibi, bazı kullanıcılar bu rahatlama olgusuna vurgu yapmıştır.

Bu örneklerde bütünlüklü, makro düzeyde etkili, politikaların değişimini sağlayacak ölçekte bir eleştiri görülememektedir. Bunun yerine mikro düzeyde ve bireysel ifade, eleştiri ve yorumlardan oluştuğu; bütünlüklü olmak yerine parça-

lanmış bir eleştiri anlayışına sahip olduğu ve temelde bireylerin rahatlamasına ya da görüşlerini dile getirmesine olanak sağladığı tespiti yapılabilir. Yine de bu tür eleştirel mizah örnekleri insanların kendi fikirlerini ifade edebilmeleri ve ana-

akım medyadan dışlanan eleştirel ifadelerin bu alanlarda yer bulabilmesi açısından önemsenmesi gereken ve katılımcı kültürü zenginleştiren kültürel üretimler olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Adorno, Theodor. W. ve Max Horkheimer (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Frangmanlar*. Çev., Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan. İstanbul: Kabalıcı.
- Aristoteles (1987). *Poetika*. Çev., İsmail Tunalı. İstanbul: Remzi.
- Bakhtin, Mikhail (2001). *Karnavaldan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*. Çev., Cem Soydemir. İstanbul: Ayrıntı.
- Castells, Manuel (2009). *Communication Power*. NewYork: Oxford University.
- Castells, Manuel (2012). *İsyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*. Çev., Ebru Kılıç. İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Çakır, Mukadder (2015). *İnternette Gösteri ve Gözetim: Eleştirel Bir Okuma*. Ankara: Ütopya.
- Dawkins, Richard (2007). *Gen Bencildir*. 9. baskı. Çev., Asuman Ü. Müftüoğlu. Ankara: Tübitak.
- Debord, Guy (2012). *Gösteri Toplumu*. 4. baskı. Çev., Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent. İstanbul: Ayrıntı.
- Esteves, Victoria ve Graham Meikle (2015). “Look @ This Fukken Doge’ Internet Memes and Remix Cultures.” *The Routledge Companion to Alternative and Community Media*. Chris Atton (der.) içinde. Oxon: Routledge. 561-570.
- Fenoglio, Irene ve François Georgeon (2007). “Sunuş.” *Doğu’da Mizah*. Irene Fenoglio ve François Georgeon (der.) içinde. Çev., Ali Berktaş. 2. baskı. İstanbul: Yapı Kredi. 7-14.
- Fuchs, Christian (2008). *İnternet and Society: Social Theory in The Information Age*. NewYork: Routledge.
- Fuchs, Christian (2011). *Foundations of Critical Media and Foundation Studies*. Oxon: Routledge.
- Güler, Çağatay ve Bilge Ufuk Güler (2010). *Mizah, Gülme ve Gülme Bilimi*. Ankara: Yazıt.
- Hardt, Michael ve Antonio Negri (2003). *İmparatorluk*. 5. baskı. Çev., Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı.
- Hobbs, Dick (2006). “Ethnography.” *The Sage Dictionary of Social Research Methods*. Victor Jupp (der.) içinde. London: Sage. 101-103.
- Jenkins, Henry (2001). “Digital Renaissance: Convergence? I Diverge.” *Technology Review*. June. 93. http://phase1.nccr-trade.org/images/stories/jenkins_convergence_optional.pdf. Erişim Tarihi: 26.12.2014.
- Jenkins, Henry (2006). *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: New York University.
- Karataş, Şule ve Mutlu Binark (2016). “Yeni Medyada Yaratıcı Kültür: Troller ve Ürünleri ‘Caps’ler.” *TRT Akademi*. 1(2): 426-448.
- Kozinets, Robert (2006). “Netnography.” *The Sage Dictionary of Social Research*. Victor Jupp (der.) içinde. London: Sage. 193-195.
- Lefebvre, Henri (2001). “Alaycılık, Doğurtma Yöntemi ve Tarih Üzerine.” Çev., Şule Demirkol. *Cogito: Şakanın Sırası Değil*. (26): 133-144.

- Morreall, John (2009). *Comic Relief: A Comprehensive Philosophy of Humor*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Nesin, Aziz (1973). *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı "Düzyazı"*. İstanbul: Akbaba.
- Nietzsche, Friedrich (2002). *Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştirme Denemesi*. Çev., Sedat Umran. İstanbul: Birey.
- Öğüt Eker, Gülin (2014). *İnsan Kültür Mizah İnsanlık Tarihinde Mizahın Serüveni: Felsefi Bir Problem Olan Mizahtan Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Mizaha*. 2. baskı. Ankara: Grafiker.
- Piper, Heather ve Helen Simons (2009). "Ethical Responsibility in Social Research." *Research Methods in the Social Sciences*. Briget Somekh ve Caty Lewin (der.) içinde. London: Sage. 56-63.
- Rintel, Sean (2013). "Crisis Memes: The Importance of Templatability to Internet Culture and Freedom of Expression." *Australian Journal of Popular Culture*. 2(2): 253-271.
- Romanos, Eduardo (2012). "The Strategic Use of Humor in the Spanish Indignados/15M Movement." *The Politics and Protest Workshop, CUNY Graduate Center*. 1-19
<http://politicsandprotest.ws.gc.cuny.edu/files/2012/07/PPW-4-Romanos.pdf>.
Erişim Tarihi: 26.12.2014.
- Ryan, Johnny (2010). *A History of The Internet and The Digital Future*. London: Reaktion Books.
- Sharbaugh, Patric E. ve Nguyen, Dang (2014). "Make Lulz, Not War: How Online Remix and Meme Culture are Empowering Civic Engagement in the Socialist Republic of Vietnam." *Asiascape: Digital Asia*. 1(3): 133-168.
- Shifman, Limor (2007). "Humor in the Age of Digital Reproduction: Continuity and Change in Internet-Based Comic Texts." *International Journal of Communication*. (1): 187-209.
- Shifman, Limor (2013). "Memes in a Digital World: Reconciling with a Conceptual Troublemaker." *Journal of Computer-Mediated Communication*. (18): 362-377.
- Tüzün, Ozan (2012). "38 Yıl Sonra Bakıp Kafaları Karışsın." *Aydil Durgun (Röportaj Japan)*. www.milliyet.com.tr. <http://www.milliyet.com.tr/-38-yil-sonra-bakip-kafalari-karissin-/pazar/haberdetay/01.01.2012/1482820/default.htm>. Erişim tarihi: 10.09.2015.
- Tüzün, Ozan. (2015). *Yeni Medya Konferansı, Yeni Medya ve İçerik - Yeni Medyada Yepyeni İçerik ve Biçimler - Kapanış Paneli*. Kadir Has Üniversitesi Yeni Medya Konferansı (Dü.) Eylül 25, 2015 tarihinde www.youtube.com: <https://www.youtube.com/watch?v=W2AOnI7diZI> adresinden alındı.
- van Dijck, Jose (2009). "Users Like You? Theorizing Agency in User-Generated Content." *Media Culture & Society*, 31(4): 41-58.
- Wettergren, Asa (2009). "Fun and Laughter: Culture Jamming and the Emotional Regime of Late Capitalism." *Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest*. 8(1): 1-15.